

Seleucia

Sayı VIII - 2018

Olba Kazısı Serisi

Seleucia VIII

Olba Kazısı Serisi

Seleucia editörler kurulu, destekleri için Mimar Burak Yazıcı'ya (ARCLAND Mimarlık Mühendislik Danışmanlık Sanayi Tic. Ltd. Şti) şükranlarını sunar.

The Editorial Board of *Seleucia* expresses their gratitude for the support of the Architect Burak Yazıcı, owner of the Arcland Architecture.

Seleucia VIII

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Nisan - Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. *Seleucia* Dergisi, Sayı VI - 2016'dan itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır. Yollanan alışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Nisan - Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, 7. sayfada belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı VI - 2016'dan itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret K. Yegül
Murat Özyıldırım
Tuna Akçay

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay-Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Aygül Süel
Prof. Dr. Harun Taşkırın
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Hacer Sibel Ünalın
Dr. Öğr. Üyesi Figen Çevirici-Coşkun
Dr. Öğr. Üyesi Merih Ereğ
Dr. Öğr. Üyesi. Deniz Kaplan
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Özbay
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Muammer Ulutürk
Öğr. Gör. Dr. Tuna Akçay
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia
Olba Kazısı Serisi VIII
Sayı: 8

ISSN: 2148-4120

Kapak Tasarım

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
E – posta: muratozyildirim@mersin.edu.tr

Adres

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 52
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02
www.homerbooks.com
e-mail: homer@homerbooks.com

Baskı

Dijital Düşler Basım San. Ve Tic. A.Ş.
Nato Cad. Çınarlı Sok. No: 17
34418 Seyrantepe/Kağıthane
0212 279 64 44
Sertifika No: 12922

Dağıtım

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 52
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02

Seleucia | Sayı 8 | Nisan - Mayıs 2018

Obelisk Bones

Dikilitaş Kemikleri

Diane Favro

11

Hadrianus ve Sardes Artemis Tapınağı:

Hadrianus Sardes'e Geldi mi, Eğer

Geldiyse...

Did Hadrian Visit Sardis? And if he did...

Fikret Yegül

27

Olba Akropolisi Kazılarında Yeni Babil

Damga Mührü

A Neo-Babylonian Stamp Seal from the

Excavations of the Acropolis of Olba

Emel Erten

49

Eski Anadolu Toplumlarında Köpek

Dog in the Early Societies of Anatolia

Fikret Özbay

69

Olba'daki Ok Uçları Işığında Kentteki Askeri

Hareketlilik Hakkında Düşünceler

Thoughts on Military Activity in Olba in Light
of Arrowheads

Tuna Akçay

91

Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi

Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi

A Middle Bronze Age Complex in Iğdır: Aşağı

Erhacı Settlement And Castle

Ayhan Yardımcıel

123

Olba Kazıları Cam Kandil Buluntuları

Glass Lamps from Olba Excavations

Emel Erten – Emine Akkuş Koçak

139

Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nin

Değerlendirilmesi

Evaluation of the Results of the Excavations at
the Northern Church of the Monastery of Olba

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğın

165

Tarsus'tan Yeni Bir Hamam: Tarsus'un Roma

İmparatorluk Dönemi Kentsel Dokusuna ve

Kydnos'un Rotasına İlişkin Yeni Görüşler

A Newly-Discovered Bath Building at Tarsus:

Views on the Urban Texture of Tarsus and

the Flow of Kydnos River During the Roman

Imperial Period

Deniz Kaplan

191

Yeni Bulgular Işığında Urfa'da Neolitik

Dönem

The Neolithic Period in and around Urfa in the

Light of New Findings

Bahattin Çelik-Kaya Tolon

211

Yukarı Dicle Havzası'nda Bir Yeni Asur

Yerleşimi: Aşağı Salat

Aşağı Salat: A Neo-Assyrian Settlement in the

Upper Tigris Region

S. Yücel Şenyurt - Atakan Akçay - İlkey Aklan

233

Bir Grup Geç Roma Sikkesi Işığında Parion

Yamaç Hamamının Son Kullanım Evresi

Hakkında Görüşler

Some Considerations Regarding Final Use of

Parion Slope Bath in the Light of A Group of

Late Roman Coins

Vedat Keleş - Ersin Çelikbaş - Kasım Oyarçın

269

Kitap Tanıtımı

Book Review

Apollodoros Bibliotheka: Yunan Mitolojisi

Hüseyin Üreten

305

Ankara

Yavuz Yeğın

311

Totenkult

Tuna Akçay

317

Suriye, Filistin Ve Batı Arabistan Eski

Eserleri

Murat Özyıldırım

323

PRAEFATIO

Seleucia dergisinin sekizinci sayısını sizlere sunarken, bu yıl da yazarlarımızın değerli katkılarıyla ve zengin bir içerikle sizlere ulaşmayı amaçlamaktayız. Olba'dan gelen yeni bulgularımızı sizlerle paylaşmakta; çeşitli arkeolojik konulara yeni yaklaşım ve yorumlar getiren çalışmaları sunmaktayız.

Hadrianus'un Küçük Asya ziyaretinde geçmişin parlak başkenti Sardes'e uğrayıp uğramadığını merak ediyorsanız ya da Romalıların dev dikilitaşları Mısır'dan koparıp, imparatorluğun başkentlerine nasıl taşıdıklarını bilmek istiyorsanız; Tarsus'ta daha önce bilinmeyen bir Roma hamamı daha mı keşfedildi dersiniz ya da Parion Hamamı'nın son kullanım evresi konusunda sikkeler ışığında bilgilenmek istiyorsanız, eski Anadolu toplumunda köpeğin nasıl bir rolü olduğunu arkeolojik verilerle görmek sizce ilginçse o zaman Seleucia'nın bu sayısını okumalısınız. Orta Tunç Çağı'nın Aras Boyalıları Kültürü veya Diyarbakır Aşağı Salat Kazıları konusundaki çalışmalar ilginizi çekmekteyse ya da Urfa çevresindeki Neolitik Çağ sizce ilgi çekiciyse, doğru kaynak seçmiş bulunmaktasınız.

Olba'da Akhaemenid Dönem öncesinde Yeni Babil varlığını düşündüren bir arkeolojik veri isterseniz, 2017 kazılarında akropoliste ele geçen kalsedon damga mühür ilginizi çekecektir. Kentteki Geç Antik Dönem'i yansıtan manastır kazılarında 2017'de büyük ölçüde açığa çıkarılan Kuzey Kilisesi'nin mimari ayrıntıları; bu kilisenin de içinde bulunduğu yapıların aydınlatılmasında kullanılan cam kandillerin tipolojisi ya da Olba kazılarında bulunan ok uçları bağlamında kentteki askeri hareketlilik ile ilgili bilgilenmek için yine dergimizin bu sayısına bakmalısınız.

Yukarıda belirtilen çalışmaların yanısıra kitap tanıtımlarıyla da içeriği zenginleşen Seleucia'nın yayına hazırlanması aşamasında emeği geçen yazarlarımıza, Homer Kitabevi'ne ve Ayşen Boylu'ya; çalışmalarımızda sabırla bize eşlik eden Sinan Turan'a şükranlarımızı sunarız.

Editörler:

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret K. Yegül

Prof. Dr. Emel Erten

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım (MA)

Dr. Tuna Akçay

PREFACE

While presenting the eighth volume of Seleucia, we hope to reach you with a rich content by the contribution of our writers. We are pleased to share our interpretations on the latest finds from Olba excavations as well as many other archaeological articles with interesting approaches.

If you are anxious to know if Hadrian visited Sardis during his travel in Asia Minor or how Romans carried huge obelisks from Egypt to the capitals of the Empire; if you want to know about the possibility of a newly-discovered bath building in Tarsus or the last phase of use of the bath at Parion; if you are interested in the role of the dogs in ancient Anatolia, you should see this issue of Seleucia. If you want to be informed about the archaeological evidence for Middle Bronze Age Aras Culture or the excavations of Aşağı Salat at Diyarbakır and the Neolithic Age of Urfa Region, this issue of Seleucia will be the right choice.

We are sure, you will be interested in the Neo-Babylonian chalcedony stamp seal found during the excavations of Olba in 2017. For being aware of the architectural details of the “Northern Church” within the monastery of Olba and for the typology of the glass lamps used for the illumination of the Late Antique interiors (including the Northern Church) in Olba as well as the military activity in Olba in light of arrow heads discovered at the site, you should refer to this issue.

In addition to the articles on above-mentioned topics, Seleucia contains a number of book reviews that will inform the readers on various valuable archaeological publications. We wish to thank our contributors for sharing their studies with us and Ayşen Boylu, owner of Homer Books for her help and support as well as Sinan Turan for his patience and assistance during process of preparation of the publication of Seleucia.

Editors:

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret K. Yegül

Prof. Dr. Emel Erten

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım (MA)

Dr. Tuna Akçay

Hadrianus ve Sardes Artemis Tapınağı: Hadrianus Sardes'e Geldi mi, Eğer Geldiyse...

Fikret Yegül*

Öz

Hadrianus'un Küçük Asia'ya MS 123-124 tarihlerinde yaptığı ilk gezi Lydia'yı da kapsamakta ancak, imparatorun Kroisos'un Altın Şehri Sardes'i de ziyaret ettiğine dair elde kesin bir kaynak bulunmamaktadır. Son yıllarda bu konuda yapılan çalışmalar ve bölgeden ve Sardes'ten gelen veriler, "yerinde duramayan" imparatorun ve eşi Sabina'nın önce kuzeyden güneye doğru bir rota izleyerek Phrygia'dan Lydia'ya geldiklerini, Saittae (modern Kula) yakınındaki Katakekaumene adı verilen volkanik bölgeden geçtiklerini ve burada Hermus Ovası'ndaki Kral Yolu'na çıktıklarını göstermekte – hatta bunu kanıtlamaktadır. Bundan sonra Batı'ya yönelerek Tmolos (Bozdağ) kütlesinin kuzey yamaçları boyunca ilerlemişler ve Caesarea Troketta'ya (modern Turgutlu) ve Smyrna'ya ulaşmışlardır. Sardes, Saittae ve Caesarea Troketta arasında "Kral Yolu" üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle, Hadrianus'un tarihe ve dinselliğe duyduğu ilgi de ortadayken, efsanevi Sardes'i atlayıp geçmesi hem fiziksel olarak imkansız, hem de tematik olarak ihtimal dışıdır. Sardes'te 2000 yılında bulunan ve henüz yayınlanmamış yazıtlı bir heykel kaidesi üzerinde Sardes halkı ve şehir meclisi Hadrianus'a ithafta bulunmaktadır. Bu yazıtın imparatorun kenti ziyareti ile ilgili olduğundan kuşku yoktur.

Yapımına yaklaşık olarak MÖ 280 yılında başlanan Sardes Artemis Tapınağı MS 124 yılında hala tamamlanmış değildir. Mermerden anıtsal cella yapılmış ancak çevre sütunları henüz inşa edilmemiştir. Her ne kadar tapınakta bulunan Antoninler Dönemi imparatorlarına ve imparatoriçelerine ait dev boyutlu heykel parçaları, tapınağın Artemis ile Antoninus Pius imparatorluk kültü arasında paylaşıldığını gösteren tartışılmaz kanıtlar olarak kabul edilmekteyse de, Sardes'in "neokoros" unvanı ile onurlandırılmasının

* Fikret Yegül, Distinguished Professor, Department of History of Art and Architecture, University of California - Santa Barbara - ABD. E - posta: fyegul@gmail.com.
Hakeme Gönderilme Tarihi: 10 Mart 2018 ve Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2018.

Hadrianus tarafından ve kenti ziyareti münasebetiyle gerçekleştiğini önermek akla yatkındır. Hadrianus'un Küçük Asia kentlerine verdiği destek, onun cömertliğine ve imparatorluk kültürü imtiyazları vermesine yansımıştır. Daha önceki sıkı neokoros politikasını delen imparator, "bir eyaletin –bir tapınağına– bir imparator tarafından" bu unvanın verilebilmesi kuralını kaldırmıştır. O'nun döneminde Cyzicus, Tarsus, Smyrna, Ephesus, Nicaea, Nicopolis ve olasılıkla da Sagalassus'ta imparator kültürü tapınakları oluşturulmaya başlanmıştır. Hadrianus'un Sardes ve onun efsanevi tapınağı için Antoninus Pius'tan çok daha fazla cömert ve hayırsever olması beklenir.

Yukarıdaki hipotez tapınağın sağladığı arkeolojik ve mimari verilerle de desteklenmektedir. Bunlar içinde önde gelenlerden ilki, Roma mimari plastiğinin gösterdiği Hadrianus Dönemi özellikleridir. Tapınakta belki de diğerleriyle rekabet içinde olan bir sütuna ait kaide üzerindeki "ilk ayağa kalkın" olduğunu söyleyen yazıtın kendinden emin, duyarlı, arkaistik dilindeki Hadrianus Dönemi'ne özgü epigrafik tarz da bir diğer önemli kanıttır. Konuşan sütunun torus'u üzerindeki dekoratif işlemler bir zafer çelengini oluşturmakta ve bunun en erken uygulamasına Roma'daki Traianus Sütunu'nda rastlanmaktadır. Bu eser, tematik ve kronolojik olarak Hadrianus'a ve onun dünyasına model teşkil etmiş olmalıdır. Biz Hadrianus'un Sardes'i ziyaret edip etmediğini, kente imparatorluk kültürü ayrıcalıklarını verip vermediğini, yaşlı tanrıça ile yeni imparatorluk efendilerinin paylaştıkları Artemis Tapınağı'nı alışılmışın dışında, yaratıcı bir pseudodipteros olarak biçimlendirip biçimlendirmedini hiç bilemeyebiliriz. Ancak, entelektüel deneme yaparak, bir akıl oyunu oynamaktan ve kendi yorum ve tercihlerimizi ortaya koymaktan da geri durmayız.

Anahtar Sözcükler: Hadrianus, Sardes, Artemis Tapınağı, İmparator Kültü, İmparator Gezileri, Pseudodipteros.

Did Hadrian Visit Sardis? And if he did...

Abstract

Hadrian's first tour of Asia Minor in A.D. 123-124 included Lydia but there is no direct reference that the emperor visited Sardis, its famous capital, Croesus' golden city. Recent investigations and new evidence from the region and Sardis itself strongly suggest –or even prove– that the 'restless emperor' and Sabina, following a north to south route, moved from Phrygia to Lydia, passed through the volcanic region called Katakekaumene near Saitta (mod-

ern Kula) where they joined the Royal Road on the Hermus Plain. They traveled west along the northern slopes of the famed Tmolos Mountains (Bozdağ) to Caesarea Troketta (modern Turgutlu) and down to Smyrna. Sardis is located directly on the Royal Road between Saitta and Troketta, hence it would have been physically impossible and thematically improbable to bypass the mythical city given Hadrian's historical and religious curiosity. A large inscribed statue base found in Sardis in 2000 (unpublished) records a dedication to Hadrian by the Council and the People of Sardis and leaves little doubt that this monument was occasioned by the royal visit.

In A.D. 124, the great Temple of Artemis of Sardis (started ca. 280 B.C.) was an unfinished, colossal marble cella without peristyle columns. Although the many colossal iconic heads of Antonine emperors and empresses are commonly accepted as the irrefutable evidence for the Roman era division of the temple as a joint sanctuary honoring goddess Artemis and the imperial cult under Antoninus Pius, it seems logical to suggest that neokorate honors were granted to the city under Hadrian and occasioned by his visit. We know that Hadrian, whose support of the cities of Asia Minor was reflected by his generosity in granting imperial cult privileges (replacing the tight neokoros policy of "one temple per emperor per province"), started cult temples in Cyzicus, Tarsus, Smyrna, Ephesus, Nicaea, Nicopolis, and possibly Sagalassus, would have been a more likely benefactor for Sardis and its legendary temple than Antoninus Pius.

This hypothesis is supported by archaeological and architectural evidence from the temple, mainly the Hadrianic style of its Roman era ornament as well as the epigraphic style and content of a remarkable inscription around the base of one of its columns that declares, in self-conscious, sentimental, archaizing language, to be the "first to rise" among the other (presumably competing) cohort of columns. The decorative treatment of the torus of the talking column as a victory wreath finds its earliest and most important application on the base of Trajan's column in Rome—a thematically and chronologically appropriate model for Hadrian and his world. We may never know for certain if Hadrian visited Sardis, granted the city imperial cult privileges, refashioned the Artemis temple as an unorthodox and creative pseudodipteros, where the cult of the old goddess and the new imperial masters shared space—but, we are pleased to play the intellectual game of "what if" following our interpretation of evidence and our preferences.

Keywords: Hadrian, Sardis, Artemis Temple, Imperial Cult, Imperial Visits/Travels, Pseudodipteros.

Roma Anadolu'sunda hiçbir imparator bu ülkeyi Hadrianus kadar çok ve derinine gezmemiştir; hiçbir imparatorun Anadolu kentlerine bu denli himayesi ve faydası olmamıştır. Aslında Hadrianus'un gezileri Anadolu veya Yunanistan ile kısıtlı kalmamıştır: İnsanlara ve kültürlere olan merakı ile ün yapmış imparator tüm zamanını başkentin saraylarından çok üç kıtaya yayılan imparatoruğun en ücra köşelerinde geçirmiştir. Bu geziler nitelik olarak da diğer imparatorların gezilerinden farklıdır. Örneğin, Traianus'un yolculukları daha çok ordusunun başında savaş vereceği uzak yerlere nasıl çabuk ve en kolay gidilebileceğini tasarlamak için yapılmıştır. Hadrianus da kuşkusuz Roma'nın askeri ve idari yapısını yerinde denetlemek için de yollara düşmüştür; fakat çoğunlukla izlediği karmaşık güzergah onun daha çok en bilinmez ve ilginç yerleri keşfetmek, egzotik tadrarı içine sindirebilmek amacıyla, salt "gezi" aşkına yola çıktığını göstermektedir.¹

Hadrianus'un Anadolu gezileri MS 123-124 ve MS 129 yıllarında tarihlendirilir. Bunlardan ilki MS 121-125 yıllarında düzenlediği ve yaygın olarak bilinen adı ile 'Birinci Büyük Gezi'nin bir parçasıdır. Bu yolculuk Küçük Asia dışında Britanya, Orta ve Doğu Avrupa, Balkanlar, Yunanistan ve Suriye'yi de kapsamaktadır. Gezisi sırasında Hadrianus'un başlattığı, bitirttiği veya restore ettirttiği tapınak, dini ve kültürel kamu yapılarının sayısına ve önemine Anadolu tarihinin hiçbir devrinde ulaşamamıştır.

Anadolu'da Hadrianus dönemi konusunda yaptığı kapsamlı çalışmalarını takdirle karşıladığımız Onur Gülbay'a göre "meraklı imparator" ile Küçük Asia arasındaki bu olağanüstü yakın ilişkiyi güçlendiren iki dini ve idari unsur vardır: Birincisi Sardes'in de üyesi olduğu ve Hadrianus'un teşvik ve koruması altında birçok Yunan kentini ayrıcalıklı bir çatı altında toplayan "Panhellenion" kurumudur.² İkincisi ise Küçük Asia'da, bu dönemde sanat, edebiyat, felsefe, mimarlık ve şehircilik dallarında yaratıcı bir rekabet içerisinde canlanan, "İkinci Sofistik" akımıdır.³ Bu iki unsurun kentsel ve dini yaşamın odaklandığı "imparator kültü" ve kültün merkezi olan 'neokoros' tapınakları ile yakın ilişkileri vardır⁴. İmparator kültürünün dini ve politik

1 Birley 1997; Boatwright 2000; Hojte 200, 221-35.

2 Gülbay 2009, 55-64; Jones 1996, 30; Romero 2000, 21-22.

3 Bowie 1970, 3-41; Bowersock 1969, 121-23.

4 Neokoros (νεοκορος) bir tapınağın bakıcısı, koruyucusu anlamına geliyor. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, neokoros özel olarak bir 'imparatorluk kültü' tapınağı veya böyle bir tapınağın bakıcısı oluyor. Resmi imparator kültürünün merkezi olan bir neokoros tapınağı Roma Senatosu ve imparatorun izni ile verilen ve taşra kentlerinde istenen çok bir ayrıcalıktı "neokorat ayrıcalığı") ve bu ayrıcalığı kazanan kentler de "neokoros kenti" olarak bilinirlerdi: Burrell 2004, 1-9.

önemini tamamen fark eden (ve bir dereceye kadar kullanan) Hadrianus, kültürün kısıtlayıcı, elitist kurallarını yıkmış (“her eyalete her imparator için sadece bir tapınak” gibi) ve Anadolu’da kendinden önceki ve sonraki bütün imparatorlardan çok daha fazla neokoros tapınağı yapılmasına ve imparatorluk kültürü tapınımı için izin verilmesini desteklemiştir⁵. Her ne kadar, bu *philhellen* imparatorun en fazla yakınlık kurduğu merkezler –İkinci Sofistik akımının, Polemon gibi ileri gelen düşünürlerini çıkararak– Smyrna, Ephesos ve Pergamon gibi kentler ise de, efsanevi Tmolos dağlarının gölgesinde yaşayan ve eski Lidya Krallığı’nın başkenti, başkent hatıralarını yaşayan ve yaşatan Sardes’in de Hadrianus’un bilgisi, ilgisi ve himayesi dışında kaldığı düşünülemez (Lev. 1)⁶.

Hadrianus, MS 123-124 yıllarındaki Anadolu gezisi sırasında Cyzicus ve Tarsus’daki devasa külttapınakları dışında, Smyrna, Ephesos, Nicaea, Nikopolis ve belki Sagalassos’da kendisine adanan birçok neokoros tapınağı yapılmasını sağlamıştır⁷. Sardes’de bulunan bir kitabede “Kutsal Sanatkarlar Loncası”nın Hadrianus’un *neo Dionysos* olarak heykelini diktikleri ve onurlandırdıkları belirtilmektedir⁸. Daha da önemlisi, Sardes’te 2000 yılında bulunan (fakat henüz yayınlanmamış olan: kazı envanter no. IN 2000.4) büyük mermer heykel kaidesinin 18 satırlık Yunanca yazıtına göre heykel “Kent Meclisi ve Sardes Halkından Hadrianus’a” adanmaktadır. Yazıt, Sardes idarecilerinin ve şehir *strategos*’unun adlarını içermekte ve açıkça bir Sardes ziyaretinden bahsetmese de heykelin Sardes kenti tarafından özel olarak imparatorun MS 124’de Lidya gezisi sırasında, Sardes’i ziyareti anısına dikilmiş olduğunu göstermektedir. Hadrianus’un Sardes’e geldiğine kanıt oluşturabilecek bir diğer veri de imparatorun Saittae’yi (modern Kula’yı) ziyareti onuruna basılan ve ön yüzünde Hadrianus’un portresinin, arka yüzünde ise imparatorun kent tanrıçası Tykhe ile el sıkıştığını resmeden sikkedir. Saittae “Kral Yolu” üzerinde (şimdiki İzmir-Ankara devlet yolu) yer almakta ve Sardes’e sadece 40 km mesafede bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen verilerin yanısıra bir de Sardes’in 30 km batısında yer alan Caesarea Troketta’dan (modern Turgutlu) gelen yazıttan

5 Burrell 2003, 31-50.

6 Burrell 2004, 281-84; Gülbay 2009, 65-8, 185-6. Fig. 1’de yer alan fotoğraf için Sardes Kazıları Başkanı Prof. Dr. Nick Cahill’e teşekkürlerimi sunarım.

7 Hadrianus’un genel gezileri için: Halfmann 1986; Syme 1988, 165-9; Küçük Asia gezileri için: Birley 1997, 168-70; Weiss 1995, 213-24; Weber 1907, 139 ve n. 504.

8 Buckler - Robinson 1932, 30-32, no. 13 ve 14. Ayrıca, imparator gezileri dolayısıyla dikilen kitabeli heykellerin gezinin anlamı bakımında önemi için: Hojte 2000, 221-35.

söz etmemiz gerekir. Hadrianus ve Sabina'yı onurlandıran bu yazıt, Hadrianus ve Sabina kral yolu üzerinde Saittae ve Caesarea Troketta güzergahı ile Smyrna'ya gittiklerini göstermekte ve bu durumda çiftin Sardes'e uğramamalarının imkansız olduğunu düşündürmektedir. Bunun nedeni, izledikleri Kral Yolu'nun Sardes'in tam içinden geçmesidir⁹.

Hadrianus'un Küçük Asia gezi güzergahı üzerinde yapılan yeni araştırmalar uyarınca da; özellikle de Sardes'den *as Srws* olarak bahsedilen Polemon'un *Physiognomica*'sının Arapça çevirisine göre de imparatorun MS 124 Lidya gezisi Sardes'i de kapsamaktadır. Güzergah, ana hatlarıyla İspanya'dan imparatorun yola çıkmasıyla başlamaktadır. Küçük Asia'ya gelen imparator, kuzeyden güneye doğru, Frigya'dan Lidya'ya küçük sapaklar yaparak inmekte; Thyatira'ya (Akhisar), belki Göl Marmara üzerinden Bin Tepeler'de Lidya krallar mezarlığının ünlü Tümülüslerini görerek Saitta'ya (Kula) geçmektedir. Kula civarındaki volkanik Katakekaumene'yi (Yanık Ülke) gezdikten sonra, ovadan Kral Yoluna çıkmış, batıda az sonra tarihi Sardes'e erişmiş olmalıdır. Sardes'den sonra, Hadrianus ve Sabina, Tmolos sıradağlarının (Bozdağlar) eteklerini sararak güneybatıya doğrulmuşlardır. Sanırız ki, bölgenin bu heybetli ve en yüksek dağları (şair Eumeles'e göre Zeus ve Dionysos'un kutsal doğum yeri) Hadrianus'un tarih ve mitoloji ilgisini, özellikle iyi bilinen, dağlara ve yüksek yerlere tırmanma tutkusunu uyandırmış olmalıdır.¹⁰ Bozdağların kuzey yamaçlarından Gediz Ovası'na inince, yol Turgutlu üzerinden Bel Kahve geçidine, oradan da İzmir'e uzanır. Hadrianus ve Sabina'ya adanan Caesarea Troketta yazıtının da zaten İzmir yolu üstünde, dağın kuzeybatı yamaçlarında bulunması, onların izledikleri rotayı açıkça ortaya koymaktadır.

Sardes'de, kendisine adanan kitabeli heykel kaidesi ve "Sanatkarlar Loncası'nın" verdiği *neos Dionysos* unvanı dışında, Hadrianus ve Sabina'nın nasıl karşılandığı, ne yaptıklarını bilmiyoruz. Fakat, güvenilir kayıtlara göre, MS 129 Küçük Asia gezisi sırasında, Ephesos'da uzunca zaman kalan Hadrianus, kentin Artemis'ine olan ilgi ve hayranlığını birçok

9 Birley 1997, 159, 168-70; Weber (bak. n.7); Weiss 1995, 213-24; SEG 17, 352.

10 Hadrianus'un tarih ve mitoloji tutkusunun gereği icabı veya sırf estetik nedenler ve zevk için dağlara çıktığını biliyoruz: örneğin, Sicilya'da Etna Yanardağı'na sabah güneşin doğuşunu seyretmek için çıkması (SHA, Hadrian, 13.3; Strabo 6.2.8); Orta Anadolu'da yine manzara için Erciyes dağına tırmanması (Strabo 12.2.7); Doğu Karadeniz'de Sürmene yakınında, tepesinden Xenophon'un 'On Binleri'nin Karadeniz'i ilk görüp "Thalatta! Thalatta! (Deniz! Deniz!) diye çığlıklar attıkları şahane Madur Dağı'na (Mount Theches) çıkması gibi (Xenophon, Anabasis 4.7.24; Arrian Periplus 1). Ayrıca: Hyde 1915, 70-84. Ayrıca, MÖ 8. yüzyıl Yunan şairi Eumeles'in Tmolos hikayesi için: Pedley 1972, no. 9,14.

vesilelerle; tanrıçaya ve kente verdiği zengin armağanlar ve ayrıcalıklarla göstermiştir¹¹. Dine ve geleneğe saygısı ile bilinen imparatorun beş yıl önce ziyaret ettiği Sardes'e de (Ephesos Artemis'inin ve kültürünün önemli bir uzantısı olan Sardes Artemis'ine) aynı ilgi ve cömertliği göstermiş olmalıdır. Bu ortamda, Sardes eğer Hadrianus'un MS 124 ziyaretinden önce ikinci neokoros ayrıcalığını elde etmediyse (ki etmediğini biliyoruz) bu onur için geç bile kalınmıştı. Dolayısıyla, Artemis'in Tmoloslar'daki kutsal yuvası, Kroisos'un altın kentine bu unvanın gelenek düşkününü, cömert imparator tarafından bağışlanması –elbet politik avantajları da düşünülerek– akla yakın ve hemen hemen kuşkusuzdur.

Büyüklüğü ve tarihi önemi Sardes'e yakın kentler (örneğin Pergamon, Smyrna, Ephesos ve Miletos hatta, ta uzak Pontus ülkesinde Neocaesaria) birinci neokoros'larını Traianus zamanında elde etmişlerdi; Pergamon da *ikinci* neokoros ayrıcalığını Traianus'dan almış; aynı onur Smyrna ve Ephesos'a Hadrianus tarafından bağışlanmıştı¹². Sardes'e birinci neokoros Hadrianus tarafından bağışlanmışsa, ikincisini hemen arkasından Antoninus Pius devrinde alması olanaksız görünmektedir. Çünkü tarihi verilere göre, Hadrianus'un cömert "neokoros verme" politikasından karşın bu konularda cimrilikleriyle bilinen Antoninler tekrar eski "sıkı neokoros" politikasına dönmüşler ve unvan yine her bölgede sadece tek bir kente verilmeye başlanmıştır¹³. Bizce, Sardes ilk neokorosunu MS 1. yüzyılın ortalarında Claudius veya Nero döneminde akropolün kuzey yamaçlarında konumlanan "Vadi B" tapınağı ile almıştır¹⁴. Hadrianus'un ziyareti, Ephesos ve Smyrna'da olduğu gibi Sardes'e de ikinci neokoros'unu getirmiş, imparator kültü Artemis kültürünün yanısıra (daha doğrusu tapınak cellasında arka arkaya) tanrıçanın yeniden yapılanan tapınağı ve görkemli çatısı altına girmiştir (Lev. 2,3).

Şu soruyu sormanın artık zamanı geldi sanıyoruz: "Hadrianus Sardes'e uğramasaydı, Artemis tapınağı açısından ne değişirdi?" Bir diğer deyişle "Tapınağın tarih ve mimarisinde ne gibi değişiklikleri olurdu?" Her ne kadar gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemediğimiz bir olayı olmuş gibi ele alarak yola çıkmak(veya aksini ispatlamak) zor ise de, hatta kimine

11 Ephesos'da bulunan bir heykel kitabesi şöyle: "Artemis'e duyduğu saygıyı rakipsiz armağanıyla gösterdi; tanrıçaya (ve Artemis kültürünün vakfına) miras ve yatırımlar konusunda ayrıcalık ve kendi kanunlarını koymakta öncelik tanıdı; ve kente (gelenek ve mevzuat dizisi) Mısır'dan tahlil getirtti...", Börker - Merkelbach 1979,12, 274. Ayrıca: Lewis 1991, 17; Hojte 2000, 230.

12 Gülbay 2009, 67-8.

13 Burrell 2004, 284-6; Millar 1983, 76-96.

14 Ratté - Howe - Foss 1986, 45-68.

göre boş bir uğraşı gibiye de, böyle bir varsayımı bir entelektüel deneme ya da bir oyun haline getirip sonuçlarına göz atmak yine de ilginç ve faydalıdır:

Sardes Artemis Tapınağı'nın Seleukoslar Dönemi'nde Batı Anadolu'yu I. Seleukos Nikator'a kazandıran MÖ 281 Kourepedion savaşından az sonra başladığı genellikle kabul edilmektedir¹⁵. Her ne kadar Hanfmann ve Gruben gibi bazı araştırmacılar tapınağın bu ilk evresinde cella'nın yapımından sonra bugün gördüğümüz pseudipteral planı Hermogenes'in etkisi altında MÖ 175-150 sıralarında ("İkinci Hellenistik Evre") başlatıldığını öne sürmüşler ise de, yeni ve kapsamlı çalışmalar tapınağın bütün dış sütunlarının (peristylus) Roma İmparatorluk Dönemi eseri olduğunu kesin olarak kanıtlamıştır¹⁶. Sardes Amerikan Kazıları'nın ilk başkanı olan Howard C. Butler (1909-1914) zamanında başlayarak günümüze uzanan süreç içinde tapınak içinde veya yakınında bulunan ve hepsi de Antoninler ailesi fertlerine ait beş devasa heykel başı ve diğer heykel parçası başlar (Antoninus Pius, Yaşlı Faustina, Marcus Aurelius, Lucilla? ve Commodus) Sardes'in ikinci neokoros'unun imparator Antoninus Pius döneminde (MS 138-161) verildiğini gösteren önemli fakat zahiri bir delil oluşturmaktadır (Lev. 4)¹⁷. Bu senaryoya göre, Artemis'in ancak cella'sı bitmiş tapınağında yeni kült ve devasa kült heykellerine yer bulmak için yapım işleri başlamakta ve cella ortadan ikiye bölünerek, batı cella yine Artemis'e kalmakta; doğu'da eski opisthodomos'a bir kapı açarak yeni oluşturulan "doğu cella" da imparatorluk kültünün merkezi olarak Antonin efendilerine verilmektedir. Büyük kült heykelleri oldukları belli olan devasa heykel grubunun tapınakla açık seçik yakın ilişkisi olduğu düşünülürse, bu varsayımı-sonuç oldukça akla yakın sayılmalıdır.

Diğer taraftan daha önce değindiğimiz gibi, Antoninus Pius ve onu takip eden Antoninler neokoros ayrıcalığını ve onun gibi gösterişli bağışların dağıtımında eski sıkı politikaya döndükleri için zaten MS birinci yüzyılda bir neokoros'a sahip olan Sardes'e (bkz. supra) sade yaşam tarzı ile tanınan imparator Antoninus Pius tarafından ikinci bir neokoros verilme olasılığı çok az görünmektedir. Bu durumda, ikinci neokoros ünvanının Hadrianus tarafından verildiği, tapınağın Antoninus Pius'un değil de

15 Hanfmann - Waldbaum 1975, 75; Gruben 1961, 1961-6.

16 Howe 1999, 199-219; Gruben 1961, 155-196; Hanfmann - Waldbaum 1975, 75; Cahill - Greenwalt, jr. 2016, 473-509; Yegül 2010; Yegül 2012. Tapınağın Sardis American Archaeological Exploration yayınları içinde çıkacak son yayını için, Yegül (baskıda).

17 Butler 1922, 7, 63-4, 66-7, 147; Hanfmann - Ramage 1978, 102-05, 252, nos. 79, 80-88, figs. 196, 197, 202, 223-25, 278, 296, 297, 434, 435.

Hadrianus'un döneminde yeniden yapılandırılarak ikiye bölündüğünü önerebiliriz. Hadrianus'tan sonra zaman içinde buranın Antoninler kültürünü kabul ettiğini görüyoruz.

Bu senaryoya karşı ilk sorun o kadar devasa imparator kült heykelleri arasında (*agalmata*) Hadrianus'a ve Sabina'ya ait heykel başı bulunmamasıdır. Fakat, bu konuda bazı yeni görüşlerimiz bulunmaktadır: 1961 yılında bulunan (devasa baş serisine dahil) bir kadın başı fragmanının (kazı envanter no. A 1961.27.2: 3489.2; sol göz, burun ve sol yanak) G.M.A. Hanfmann tarafından incelenmesi sonucunda, eserin klasik stil ve hassas, yumuşak modellemesine bakılarak 'Artemis' olabileceği öne sürülmüştür. Bu parça daha yakından incelendiğinde yüksek kalitesi ve ideal tipinin Hadrianus Dönemi klasisizminin eseri olduğu fark edilmektedir. Parçanın Roma'da Museo Nazionale'deki "ideal Sabina" portresine olan yakınlığı da göz önüne alınırsa, elimizde artık bir Sabina başı olduğunu burada ilk defa öne sürebiliriz (Lev. 5).¹⁸ Yine tapındaki kazılar sırasında aynı konum ve aynı yıl içinde ortaya çıkan stil ve kalite bakımından Antoninus başından daha erken dönem olduğu özellikle vurgulanan kıvrıkcık saçlı bir erkek başı fragmanının da Hadrianus olarak tanımlanması ciddi bir olasılıktır (kazı envanter no. S61.27.9: 3489.9).¹⁹

Bu önerimizi güçlendirebilmek için tapınağın Hadrianus ile olan iki özel veriyi ele alabiliriz. Bunlardan ilki ve en somut olanı imparatorluk kültürü için yapılan doğu cella'sının doğuya açılan (eski opisthodomos'a) yeni kapısının bezemeleridir. Kapının elimizde bulunan söve ve arşitrav parçaları (üçlü fascia'yı ayıran cyma recta ve inci - makara dizisi; bunları taçlandıran yumurta ovolosu ve en üstte lotus yaprakları ile değişken açık ve kapalı palmetlerden oluşan cavetto) düzgün, derin, yuvarlatılmış klasik görünüşleri ile bir taraftan tapınağın kendi Hellenistik Dönem sütun başlıklarının ve bir anta başlığının stiline çok yakınlık gösterirken; diğer bir taraftan da Hadrianus Dönemi bezemelerinin klasik stilini vurgulamaktadır (Lev. 6). Kendim de dahil olmak üzere Küçük Asia Roma bezemeleri konusunda uzmanlaşmış hemen tüm araştırmacılar bu kapı bezemelerinin Hadrianus Dönemi için tipik olduklarını kabul etmektedirler²⁰.

18 Hanfmann - Ramage 1978, 122, 98, no. 88, fig. 201; Yegül, gelecekte. Ayrıca: Fittschen - Zanker 1985, 54-7, no. 52, lev. 58, 59.

19 Hanfmann - Ramage 1978, 105, no. 105, fig. 228.

20 Pülz 1989, 74-77; Vandeput 1997, 596; Rumscheid 1994, 25-55; Kadioğlu 2006; Gülbay 2009, 141-3, 189-92. Ayrıca, Strong 1953, 118-51; Köster 2004.

İkinci veri ise daha derin sulara dalmamızı gerektiren, daha soyut bir konudur. Doğu peristilinin tapınağın merkez aksı üzerindeki kuzeyden dördüncü sütununun kaidesinin alt filetosunu çepeçevre saran Yunanca yazıt şöyle konuşmaktadır: “Kaidem (ve toros’um) yekpare bir blok taştan yontulmuştur...”. Sonra övünerek devam etmektedir “... diğer bütün sütunlar arasında en önce ayağa dikilen benim!”²¹. Mimarının veya bir yapı parçasının böyle birinci tekil şahıs olarak dilenip konuşması (*objet parlant*), rakip diğer sütunlarla olan yarışmada birinci olduğunu övünerek gelene geçene anlatması (bazı Arkaik Dönem örnekleri ve özellikle mezar anıtların konuşması dışında) klasik dünyada eşine çok az rastlanan bir örnektir.²² Bu konuşmada sütunumuzun lisanı, edebi üslubu, “havası” (bunu Angelos Chaniotis *archaizing couleur* olarak ifade ediyor) Hadrianus Dönemi’nde modadır ve en iyi örnekleri Küçük Asia kentlerinin mimari ve şehircilik eserlerini ve bu kentleri yaratan Roma efendilerini öven metinlerle verilmiştir. Bu stil, İkinci Sofistik edebiyatında bildiğimiz yapay ve sanatsal bir “arkaikleşme”dir²³. Sütunumuz, İkinci Sofistik akımının ileri gelen bir filozof hatibi (*rhétor*) gibi konuşmakta ve Sardes’in eski ve çok özel tarihini hatırlatan bir hava içinde, sanki yarı arkaik- nostaljik bir tarih yaratmakta ve bu nostaljik dünyada zaferini kutlamaktadır (Lev. 7)²⁴.

Bu “ilk defa ayağa kalkma” zaferi sütun kaidesinin üst torus bezemesine de yansımış durumdadır: yatay defne yaprakları ile süslenen torus bir zafer çelengi oluşturmuştur. Defne çelengi saran ve bağlayan kalın bir kurdele, kaidenin iç (batı) yüzünde uçları sarkan, güzel bir fiyonk oluşturmaktadır (Lev. 8); dışarıya (doğu) bakan yüzüne ise kahramanlara verilen yuvarlak, madeni (belki altın kaplama) bir madalyon iliştilmiş olduğu kalan izlerden bellidir²⁵. Sardes sütun kaidesinin bir zafer çelengine dönüştürülmesine en yakın, en erken, en etkin örneği Roma’da Traianus Forum’unda cengaver imparatorun Dacia zaferini kutlayan, ünlü Traianus sütununun çelenk kaidesinde görüyoruz (Lev. 9). Zaten çelenk - kaide tipinin en erken örneği de bu eserdir. Sanıyoruz ki Traianus’u izleyen Hadrianus döneminde daha yeni bitmiş olan başkentin bu görkemli ve etkileyici zafer sütunu, Sardes’te zafer çağrışımları yapan sütunumuza

21 Buckler - Robinson 1932, 143-4, no. 181; Butler 1922, 110-1.

22 Sardes’in bu konuşan sütunu ve mimaride ve klasik çağda *objet parlant* konusu üzerine etraflı çalışma için: Yegül 2014, 204-25. Ayrıca bu konuda: Tueller 2008; Bal 1997.

23 Chaniotis’dan Yegül’e: 4 Temmuz, 2013.

24 Yegül 2014, 204-25; Bowie 1970, 166-206.

25 Yegül 2014, 205-10; Maxfield 1981, 67-96; Alp 2008, 21-32.

en yakın ve en uygun bir model olmuştur²⁶. Daha somut olarak ifade edersek, konuşan sütunun yazıtının epigrafi açısından tarihlendirilmesi konusunda başta P. Herrmann ve A. Chaniotis olmak üzere birçok uzman ifade ve harf şekillerine bakarak (özellikle “omega” ve “Khi” harfleri) Traianus- Hadrianus Dönemi konusunda fikir birliği içindedirler²⁷. A. Chaniotis, bütün tarihi, edebi ve paleografik yaklaşımları dikkate alarak oluşturduğu fikrini daha da kuvvetli olarak ifade etmekte ve “yazıtın MS ikinci asırdan önce yazılmış olabileceğini hemen hemen imkansız görüyorum” demektedir²⁸.

Elimizdeki delillerin birçoğu Sardes'e ikinci neokoros'un Hadrianus tarafından verildiğini göstermekte ve bu nedenle Artemis Tapınağı'nın da Hadrianus Dönemi'nde yeniden yapılandıktan sonra Hadrianus ile başlayıp Antoninler ile devam eden imparator kültürünün merkezi oluşuna işaret etmektedir. Bu senaryoda Hadrianus ve Sabina kült heykelleri doğu cella'nın orta ve gerisindeki eski büyük platform üzerinde yan yana yerleşebileceğini; sağ ve sol yanlarda sütunlar arasındaki çift sıra sekiz mekanın da Antonius Pius, Yaşlı Faustina, Marcus Aurelius, Lucilla, Commodus ve halen heykelleri bulunmamış diğer Antoninler'in tarafından alınabileceğini sanıyoruz (Lev. 10).

Böylece, Hadrianus'un Sardes'e geldiğini varsaydığımız (hatta “kuşkusuz” dediğimiz) MS 124 Küçük Asia gezisinden başlayarak, bu ziyaret sonucu antik dünyanın en güzel ve görkemli tapınaklardan birini ortaya çıkaran olaylar dizisini tamamlayan bir halka oluşturduk.

Sardes pseudipterosunun sıradışı plan karakterini ve yaratıcılığını, Hermogenes etkili tipik Hellenistik veya Erken İmparatorluk Dönemi Anadolu pseudodipterosu'ndan ziyade İtalya tapınak mimarisinden aldığını gösterecek çalışmalarımızı başka ve bu konuda daha kapsamlı yayınlarımıza bırakıyoruz²⁹. Sadece burada, arka arkaya çift cella'lı ve çift tanrı ve inanca yönelmiş Sardes tapınağına en yakın mimari karşılaştırma olarak verebileceğimiz örnek olan Roma'daki Venus ve Roma Tapınağı'nın da bir Hadrianus dönemi eseri (hatta Hadrianus'un kendi tasarımı) olduğunu altını çizerek bildirelim (Lev. 11)³⁰.

26 Coarelli 2000, 21-27; Packer 2001, 75; Yegül 2014, 210-13.

27 Herrmann, Sardes Dahili Memorandumu : 20 Mayıs, 1987; Yegül 2014, 204-225; Butler 1922, 110.

28 Chaniotis'den Yegül'e: 4 Temmuz, 2013 ve 14 Ağustos, 2013.

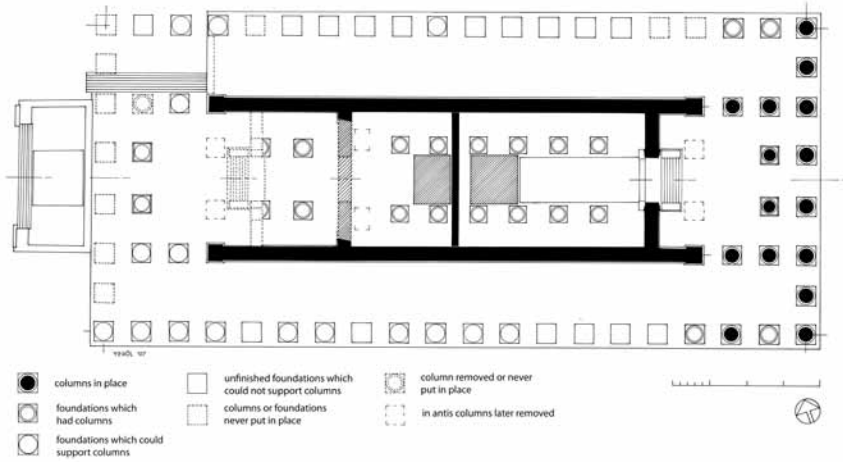
29 Yegül 2012; Yegül (baskıda)

30 Stamper 2005, 208, fig. 153; Casatella - Panella 1990, 525, fig. 2. Çift cella'lı tapınaklar hakkında kapsamlı çalışmalar yoktur. Bir başlangıç olarak bkz. Fusco 2015-16, 97-124; Anabolu 1992, 7-11.

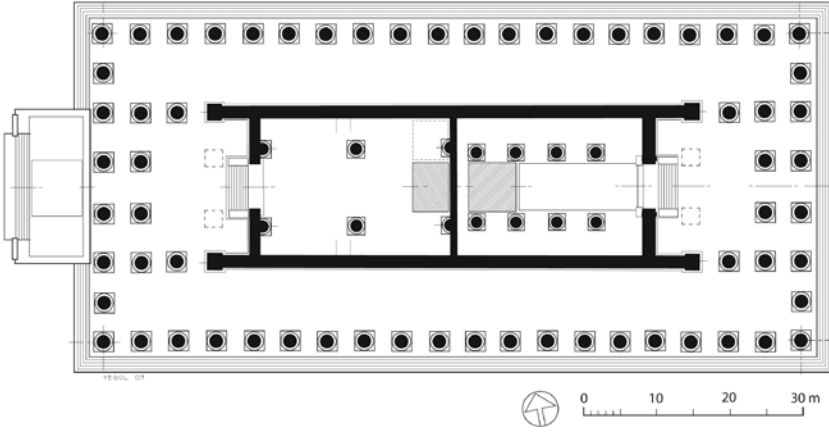
Hadrianus Sardes'e geldi mi? Bu çalışmada, ilk olarak Hadrianus'un Sardes'e gerçekten geldiğini savunduk ve bu gelişin Hellenistik devirden beri yarım kalmış, tek-cella'lı bir tapınak için mimari ve dini açılardan nasıl bir sonuç verdiğini inceledik. Bir de aksi tezi ortaya atıp savunalım: Gelmeseydi ne olurdu? Büyük bir olasılıkla zaten bir neokoros'u olan kent ikincisini Antoninus Pius'dan almazdı ve tapınakta yeniden yapıma başlamak için neden ve fırsat oluşturan imparator kültü olmadığı için Artemis'in tapınağının cellası Hellenistik Dönem'den kaldığı gibi güzel, parlak, büyük bir mermer kutu olarak Bozdağların heybetli gölgeleri içinde, sonuna dek durabilirdi (Lev. 12). Belki de sonraki tarihlerde başka bir imparator birkaç sütun dikerdi. Bilinemez... Biz, olumlu ve olumsuz kanıtlarımız doğrultusunda bir akıl oyununu oynadık ve tercihimizi savunduk!

Levha 1: Artemis Tapınağı, Sardes, arkada Sardes akropolü ve Tmolos (Bozdağlar) (N. Cahill).

Levha 2: Artemis tapınağı, Sardes, şimdiki durum planı (Yegül).

Levha 3: Artemis tapınağı, Sardes, Tam restore edilmiş, ideal bitmiş plan (Yegül).

Levha 4: Commodus olarak tanımlanan devasa heykele ait Baş - Artemis Tapınağı Doğu Pronaos'unda 1996'da bulunmuştur (Yegül).

Levha 5: "Sabina" olduğu sanılan kadın başı fragmanı (solda); 'Ideal Sabina' (sağda). Roma, Museo Nazionale (Karşılaştırma için çerçevenmiştir) - (Yegül).

Levha 6 A ve B: Artemis Tapınağı, Sardes, Doğu Kapısı - Söve ve söve detayları (Yegül).

Levha 7: Artemis Tapınağı, Sardes, Doğu peristili genel görünüş, güneye bakış. Okla gösterilen 4 numaralı, "konuşan - yazıtlı" sütundur (Yegül).

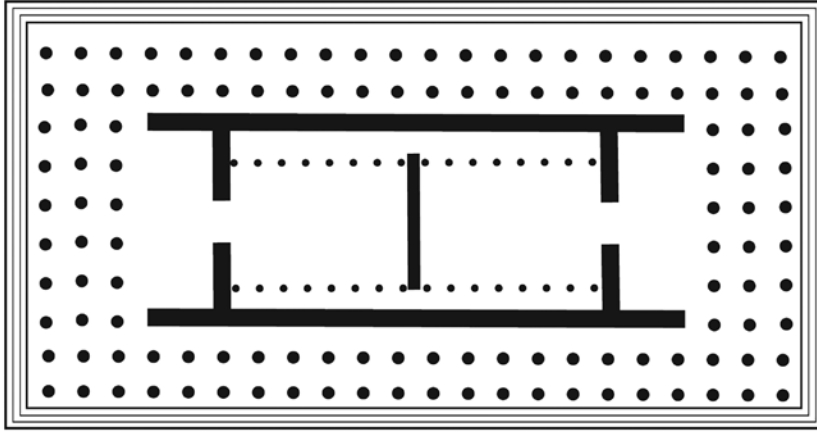
Levha 8: Artemis Tapınağı, Sardes, Doğu peristilinde 4 numaralı sütunun çelenk olarak şekillendirilen kaidesi. Doğuya bakış. (Yegül)

Levha 9: Traianus Sütunu, Roma. Sütunun defne yapraklarıyla sarılmış, çelenk şeklinde kaidesi. (Yegül)

Levha 10: Artemis Tapınağı, Sardes. İmparator kültü için yeniden yapılandırılan doğu cella'sına kült heykellerinin yerleştirilmesi varsayım çalışması (dijital çalışma: R. Pellegrini) Not: ortadaki platform üzerindeki figürler Antoninus Pius ve Faustina olarak düşünülmüştür (Yegül)

Levha 11: Venus ve Roma Tapınağı Planı, Roma (Yegül ve Favro)

Levha 12: Artemis Tapınağı, Sardes. Güney pteroması ve doğu peristilinin iki in situ sütunu, solda cella'nın güney duvarı, doğuya bakış (Yegül)

Kaynakça

Anadolu 1992

Anadolu, M. U., "Batı Anadolu'daki Birden Fazla Naos'lu Tapınaklar", Belleten LVI, 7-11.

Alp 2008

Alp, A. O., "Hellenistik- Roma Dönemi Anadolu Mimarlığında Bezemeli Kaideler", Anadolu/ Anatolia 14, 21-32.

Bal 1997

Bal, M., Narratology: Introduction to the Theory of Narrative, (2nd ed.) , Buffalo.

Birley 1997

Birley, A.R., Hadrian, the Restless Emperor, London.

Boatwright 2000

Boatwright, M.T. , Hadrian and the Cities of the Roman Empire, Princeton, N.J.

Bowersock 1969

Bowersock, G.W., Greek Sophist in the Roman Empire, Oxford.

Bowie 1970

Bowie, "Greeks and Their Past in the Second Sophistic," Past and Present 46 (1970), 3-41.

Börker – Merkelbach 1979

Börker, C. – Merkelbach, R., "Die Inschriften von Ephesos", Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, vol. 12. nos. 101-599, Bonn.

Buckler - Robinson 1932

Buckler W.H. - Robinson, D.M. , Sardis 7.1 - Greek and Latin Inscriptions, Leiden.

Burrell 2003

Burrell, B., "Temples of Hadrian, not Zeus", Greek, Roman and Byzantine Studies 43, 31-50.

Burrell 2004

Burrell, B., Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors, Boston.

Butler, 1922

H.C. Butler, *Sardis 1.1, The Excavations: 1910- 1914* (Leyden).

Cahill - Greenewalt, jr. 2016

Cahill N.D.- Greenewalt, C.H. jr., "The Sanctuary of Artemis at Sardis: Preliminary Report, 2002-2012", American Journal of Archaeology, 120.3, 473-509.

Cassatella and Panella 1990

Cassatella A. - Panella, S., "Restituzione dell'impianto adrianeo del Tempio di Venere a Roma", *Quaderni di archeologia etrusco-italica. Archeologia Laziale* 10, 52-55.

Coarelli 2000

Coarelli, F., *The Column of Trajan, Rome.*

Fittschen - Zanker 1985

Fittschen K. - Zanker, P., *Katalog der römischen Portrats in Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom 1: Kaiser und Prinzenbildnisse, Mainz.*

Fusco 2015-2016

Fusco, U., "The Sanctuary of Aphrodite and Ares (Paus. 2.25.1) in the Periurban Area of Argos and Temples with a Double Cella in Greece", *Τεκμήρια* 13, 97-124.

Gruben 1961

Gruben, G., "Beobachtungen zum Artemis-Tempel von Sardes," *Atheneische Mitteilungen* 76, 155-196.

Gülbay 2009

Gülbay, O., "Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri," *Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.*

Halfmann 1986

H. Halfmann, *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich*, Helderberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien, 2, Stuttgart.

Hanfmann - Ramage 1978

Hanfmann G.M.A. - Ramage, N.H., *Sculpture from Sardis: The Finds through 1975, Archaeological Exploration of Sardis, Report 2*, Cambridge, Mass.

Hanfmann - Waldbaum 1975

Hanfmann G.M.A. - Waldbaum, J.C., *A Survey of Sardis and the Major Monuments outside the City Walls, Archaeological Exploration of Sardis Report 1*, Cambridge, Mass.

Hojte 2000

Hojte, J.M., "Imperial Visits as Occasion for the Erection of Portrait Statues?" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 133, 221-35.

Howe 1999

Howe, T.N., "The Toichobate Curvature of the Artemis Temple at Sardis and the End of the Late Hellenistic Tradition of Temple Design", *Appearance and Essence. Refinements of Classical Architecture:*

Curvature, The University of Pennsylvania Museum Monograph 107: Supplement 10, (ed. L. Haselberger), Philadelphia, 199-210.

Hyde 1915

Hyde, W.W., "The Ancient Appreciation of Mountain Scenery", The Classical Journal 11.2, 70-84.

Jones 1996

Jones, C.P., "The Panhellenion", Chiron 26, 29-56.

Kadioğlu 2006

Kadioğlu, M., Die Scaenae Frons des Theaters von Nysa am Meander, Forschungen in Nysa am Meander 1, Mainz.

Köster 2004

Koster, R., Die Bauornamentik der frühen und mittleren Kaiserzeit (Milet 7.1).

Lewis 1991

Lewis, N., Greek Historical Documents. The Roman Principate: 27 B.C. - 285 A.D. Toronto, 1991.

Maxfield 1981

Maxfield, V., The Military Decorations of the Roman Army, Berkeley.

Millar 1983

Millar, F., "Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status", Journal of Roman Studies 73, 76-96.

Packer 2001

Packer, J. E., The Forum of Trajan in Rome. A Study of Monuments in Brief, Berkeley.

Pedley 1972

Pedley, J.G., Ancient Literary Sources on Sardis M2, Cambridge, Mass.

Pülz 1989

Pülz, S., "Untersuchungen zur Kaiserzeitlichen Bauornamentik von Didyma", Istanbuler Mitteilungen Beilage 35, Tübingen.

Ratté – Howe – Foss 1986

Ratte, C. - Howe T.N. - Foss, C., "An Early Imperial Pseudodipteral Temple at Sardis", American Journal of Archaeology 90, 45-68.

Romero 2000

Romeo, I., "The Panhellenic and Ethnic Identity in Hadrianic Greece", Classical Philology 97.1, 21-40.

Rumscheid 1994

Rumscheid, F., Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, 2 vols, Mainz.

Hadrianus ve Sardes Artemis Tapınağı: Hadrianus Sardes'e Geldi mi, Eğer Geldiyse... _

Stamper 2005

Stamper, J.W., *The Architecture of Roman Temples: The Republic to the Middle Empire*, Cambridge.

Strocka 1988

Strocka, V. M., "Wechselwirkungen der stadtrömischen und kleinasiatischen Architektur unter Trajan und Hadrian", *Istanbuler Mitteilungen* 38, 291-307.

Strong 1953

Strong, D., "Late Hadrianic Architectural Ornament in Rome," *Papers of the British School in Rome* 21, 118-151.

Syme 1988

Syme, R., "The Travels of the Caesars," review of H. Halfmann, *Itinera principum - Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich* (Stuttgart 1986). In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73 (1988), 159-170.

Tueller 2008

Tueller, M.A., *Look Who is Talking: Innovations in Voice and Identity in Hellenistic Epigram*, Leuven.

Vandeput 1997

Vandeput, L., *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor - Sagalassos: A Case Study*, *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology* 1, Leuven.

Weber 1907

Weber, W., *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig.

Weiss 1995

Weiss, P., "Hadrian in Lydien", *Chiron* 25 , 213-223.

Yegül 2010

Yegül, F. K., "Sardeis Artemis Tapınağı - The Temple of Artemis at Sardis", *Lidyalılar ve Dünyaları- The Lydians and their World*, (ed. N.D. Cahill), İstanbul, 363-388.

Yegül 2012

Yegül, F.K. "The Temple of Artemis at Sardis", *Dipteros und Pseudodipteros. Bauhistorische und Archäologische Forschungen*, *Byzas* 12, (ed. T. Schulz), İstanbul, 95-111.

Yegül 2014

Yegül, F.K. "A Victor's Message: The Talking Column of the Temple of Artemis at Sardis", *Journal of the Society of Architectural Historians* 73.2, 204-225.

